

ŞİMAL-QƏRB REGIONUNDA İRİBUYNUZLU VƏ XIRDABUYNUZLU HEYVANDARLIĞIN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ YÜKSƏKLİK QURŞAQLARI ÜZRƏ ƏRAZİ TƏŞKİLİ

Aidə Abbasova

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: aidaabbasova2015@mail.ru

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.1.010

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının şimal-qərb bölgəsində heyvandarlığın müasir vəziyyəti və hündürlük qurşaqları üzrə ərazi təşkilindən bəhs olunur. Region əlverişli təbii şəraitə malik olmaqla, qədim zamanlardan heyvandarlığın inkişaf etdiyi əsas bölgələrdən biri olmuşdur. Hazırda ölkədə iribuynuzlu mal-qaranın sayına görə 5-ci (11,6%), xırdabuynuzlu heyvanların sayına görə isə 1-ci yeri (19,6%) tutur.

Həmçinin məqalədə regionda heyvandarlıq məhsullarının istehsalının dinamikası verilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, ölkədə bu heyvanlardan istehsal edilən kəsilməş çəkiddə ət istehsalının 8,2%-i, süd istehsalının 14,0%-i və fiziki çəkiddə yun istehsalının 20,9%-i bu regionun payına düşür. Son illərdə regionda heyvanların say dinamikasında azalma müşahidə olunsada, məhsuldarlığın yüksəlməsi istehsalın artımına gətirib çıxarmışdır.

Bununla yanaşı regionda heyvandarlığın hündürlük qurşaqları üzrə təhlili verilmiş və müəyyən olunmuşdur ki, 201-500 metr mütləq yüksəkliklərdə heyvandarlıq sahələri daha yaxşı inkişaf etmişdir. Belə ki, iribuynuzlu heyvanların 3/5-dən çoxu (45,7%), xırdabuynuzlu heyvanların isə yarıdan çoxu (50,8%) bu hündürlük areallarında yetişdirilir.

Hazırda bu bölgədə iki iqtisadi rayon yerləşir: Gəncə-Daşkəsən və Tovuz-Qazax iqtisadi rayonları. Burada heyvandarlığın inkişafı üçün kifayət qədər təbii şərait mövcud olsa da, müəyyən qədər çətinliklər də vardır.

Açar sözlər: iqtisadi rayon, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, yüksəklik qurşaqları, iribuynuzlu mal-qara, qoyunçuluq

Giriş

Dünya əhalisinin çoxalması və getdikcə qidaya artan tələbat, müasir dövrdə ölkələrdən əhalinin ərzaqla davamlı təminatına nail olmağı tələb edir. BMT-nin məlumatlarına əsasən 2015-ci ildən sonrakı dövrlərdə baş verən münaqişələr, pandemiya, iqlim dəyişikliklərinin təsirindən bəzi ölkələrdə qida təminatı çətinləşmiş, ərzaq qıtlığından əziyyət çəkən insanların sayı artmışdır [14; 8, s.18]. Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) proqnozuna görə dünya əhalisinin sayının 2050-ci ilə qədər 9,1 milyardı keçəcəyi gözlənilir ki, bu da əhalinin qidalanması üçün tələb olunan ümumi ərzaq istehsalının, indiki dövrlə müqayisədə 70% artırılmasına ehtiyac yaradacaqdır. Qida istehsalı bütün dünyada artırılmalıdır. Bu səbəbdən də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün kənd təsərrüfatının inkişafına nail olmaq, bu istiqamətdə investisiyaların həcmi artırmaq vacib məsələyə çevrilmişdir [1, s.24; 4, s.8; 9].

Kənd təsərrüfatının bir sahəsi olan heyvandarlıq, əhalinin gündəlik qidaya olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Heyvandarlıq, əhalinin qida rasionunda əhəmiyyətli olan yağ, ət, pendir və s. məhsulların təminatında əvəzsiz rol oynayır. Bu sahənin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının inkişafında, əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında mühüm rol oynamaqla, ölkənin idxaldan asılılığını aradan qaldırır, eyni zamanda ixrac potensialını artırmaqla, gəlirlərin yüksəlməsinə də müsbət təsir göstərir. Heyvandarlıqdan əldə edilən məhsullar yeyinti və yüngül sənayedə xammal kimi geniş istifadə olunur. Hazırda Azərbaycan Respublikası heyvandarlığın inkişafı üçün xarici ölkələrdən müxtəlif cins heyvanlar idxal edir. 2023-cü ildə ölkə 92,3 min baş diri iribuynuzlu heyvan idxalına 76,5 milyon ABŞ dolları vəsait sərf etmişdir. Bundan əlavə əhalinin heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatını ödəmək məqsədilə təxminən 8,3 min ton iribuynuzlu heyvan əti, 9,2 min ton pendir və kəsmik, 12,7 min ton süd və qaymaq, 16,6 min ton kərə yağı, süd yağları və pastaları idxal olunmuşdur. Bütün bu məhsulların idxalına təxminən 184,5 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait sərf edilmişdir [5, s.183-184]. Nəzərə alsaq ki, ölkənin ixrac etdiyi kənd təsərrüfatı məhsulları arasında

heyvandarlıq məhsulları yoxdur və idxaldan asılılığımız mövcuddur, deməli bu sahənin inkişaf istiqamətlərinin hərtərəfli araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Bu baxımdan məqalədə ölkənin şimal-qərb regionunda (Qazax-Tovuz və Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonları) heyvandarlığın son illərdəki vəziyyətini, ərazi üzrə yerləşməsinə, relyefdən asılı olaraq hündürlük qurşaqları üzrə təşkilinin müqayisəli təhlilini vermişik.

Tədqiqat metodologiyası

Məqalədə məlumat mənbəyi kimi Azərbaycanda kənd təsərrüfatına dair yazılmış əsərlərdən, ARDSK-nin və inzibati rayonların statistika idarələrinin məlumatlarından istifadə edilmişdir. Ölkədə heyvandarlığın inkişafı, ərazi təşkili barəsində bir çox alimlər tədqiqatlar aparmışlar, tədqiqat rayonu olan Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda yüksəklik qurşaqları üzrə yerləşməsi isə ilk dəfə tərəfimizdən araşdırılmışdır. Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonlarında iri və xırda buynuzlu heyvandarlığın son illərdəki vəziyyəti və hündürlük qurşaqları üzrə yerləşməsi məqalədə müqayisəli təhlil edilmişdir.

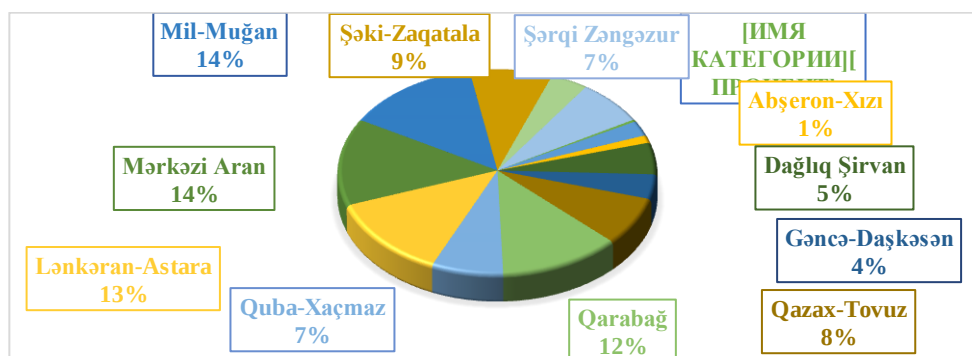
Tədqiqatın aparılmasında statistik, müqayisəli təhlil, sistem-struktur və s. üsullardan istifadə edilmişdir.

Təhlil və müzakirə

Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonları ölkənin şimal-qərbində, olduqca əlverişli təbii şəraitə, zəngin bioloji ehtiyatlara malik olan bir ərazidə yerləşmişdir. Münbit torpaqları, iqlimi, bitki örtüyünün müxtəlifliyi heyvandarlığın inkişafı üçün münasib şərait yaratmışdır. Ərazisinin relyefi ilin müxtəlif dövrlərində heyvanların qida ilə tələbatının ödənilməsinə şərait yaratdığından burada yaşayan əhali hələ qədim dövrlərdən heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Bu baxımdan maldarlıq və qoyunçuluq burada yaşayan insanların həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında olan iribuynuzlu mal-qaranın, o cümlədən inək və camışların 11,6%, qoyun və keçilərin isə 19,6%-i bu bölgədə yetişdirilir. Burada olan iribuynuzlu mal-qaranın 3,9%-i, o cümlədən inək və camışların 4,0%-i, qoyun və keçilərin 6,8%-i Gəncə-Daşkəsən, iribuynuzlu mal-qaranın 7,7%-i, o cümlədən inək və camışların 7,5%-i, qoyun və keçilərin isə 12,8%-i Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun payına düşür [6, s.644-668; 15].

Hər iki iqtisadi rayonda heyvandarlığın pay bölgüsünə baxdıqda bu sahənin Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda daha yaxşı inkişaf etdiyini müşahidə edirik. Ölkə üzrə isə iqtisadi rayon iribuynuzlu mal-qaranın sayına görə Mil-Muğan, Mərkəzi Aran, Lənkəran-Astara, Qarabağ, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonlarından sonra 6-cı, Gəncə-Daşkəsən isə təxminən 11-ci yerdə dayanır (Şəkil 1).

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2024 [6]

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasında iribuynuzlu mal-qaranın sayının iqtisadi rayonlar üzrə payı, faizlə (2023)

2023-ci ildə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda 192,4 min baş iribuynuzlu mal-qara, o cümlədən 94,1 min baş inək və camış, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 97,6 min baş iribuynuzlu mal-qara, 49,3 min baş inək və camış bəslənmişdir. İribuynuzlu mal-qaranın sayına görə iqtisadi rayonlarda Gədəbəy (40,5 min baş), Tovuz (40,7 min baş), Şəmkir (56,1 min baş) və Goranboy (34,8 min baş) inzibati rayonları fərqlənmişdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda əsas heyvandarlıq sahələri (2023)

Rayonlar	İribuynuzlu mal-qaranın sayı, min baş	Xırdabuynuzlu heyvanların sayı, min baş
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	192,4	902,2
Ağstafa rayonu	25,5	141,5
Gədəbəy rayonu	40,6	207,1
Qazax rayonu	29,5	126,3
Şəmkir rayonu	56,1	262,2
Tovuz rayonu	40,7	165,0
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	97,6	479,6
Gəncə şəhəri	0,7	1,2
Naftalan şəhəri	0,5	2,8
Daşkəsən rayonu	17,8	82,6
Goranboy rayonu	34,8	155,4
Göygöl rayonu	20,0	114,6
Samux rayonu	23,7	123,1
Cəmi	290,0	1381,8

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2024 [6]

İqtisadi rayonlar respublika üzrə olan cəmi inək naxırlarının 11,6%-nə sahibdir. Bu naxırların 7,7%-i (183,8 min baş) Qazax-Tovuz, 4,0%-i (95,1 min baş) isə Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun payına düşür. İqtisadi rayonlarda həmçinin 11,2 min baş camış naxırı, o cümlədən 5,8 min baş camış saxlanır ki, bu da respublika üzrə olan camış naxırlarının və camışların müvafiq olaraq 10,3%-i və 11,3%-ni təşkil edir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

Şimal-Qərb regionunda heyvandarlıq sahələrinin dinamikası (2013-2023)

Rayonlar	İribuynuzlu heyvanların sayının dinamikası					
	İnəklər, baş			Camışlar, baş		
	2013	2023	Dəyişiklik, %-lə (2013-2023)	2013	2023	Dəyişiklik, %-lə (2012-2023)
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	95779	89699	6,3*	5380	4452	17,2*
Ağstafa rayonu	9415	10137	7,7*	2250	2166	3,7*
Gədəbəy rayonu	26680	20401	23,5*	109	81	25,7*
Qazax rayonu	14011	14821	5,8*	1751	1233	29,6*
Şəmkir rayonu	28565	27482	3,8*	567	483	14,8*

Tovuz rayonu	17108	16858	1,5*	703	489	30,4*
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	55060	48011	12,8*	1957	1316	32,7*
Gəncə şəhəri	537	308	42,6*	49	-	-
Naftalan şəhəri	260	246	5,4*	6	7	16,7
Daşkəsən rayonu	14015	9944	29,0*	170	114	32,9*
Goranboy rayonu	21238	17197	19,0*	609	389	36,1*
Göygöl rayonu	9866	9869	-	103	75	27,2*
Samux rayonu	9144	10447	14,2	1020	731	30,1*
Xırdabuynuzlu heyvanların sayının dinamikası						
Qoyunlar, min baş			Keçilər, min baş			
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	1015,4	847,2	16,6*	63823	54946	13,9*
Ağstafa rayonu	155,0	130,6	15,8*	17,9	10,9	39,0*
Gədəbəy rayonu	275,9	203,5	26,2*	3,3	3,6	7,7
Qazax rayonu	133,2	118,1	11,3*	9,9	8,2	16,6*
Şəmkir rayonu	272,1	243,5	10,5*	13,3	18,7	40,4
Tovuz rayonu	179,2	151,5	15,4*	19,4	13,5	30,4*
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	618,0	452,3	26,8*	48,7	27,3	44,0*
Gəncə şəhəri	2,8	1,1	59,2*	0,022	0,040	81,8
Naftalan şəhəri	2,2	2,6	16,2	0,3	0,2	45,2*
Daşkəsən rayonu	99,9	80,1	19,8	3,7	2,5	33,7*
Goranboy rayonu	214,0	145,3	32,1*	20,3	10,1	50,2*
Göygöl rayonu	145,0	107,9	25,6*	11,1	6,7	39,8*
Samux rayonu	154,0	115,2	25,2*	13,3	7,8	41,1*
* azalmanı göstərir						

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2024 [6]

Hazırda Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda saxlanılan inək naxırlarının 11,5%-i və inəklərin 11,3%-i Ağstafa, müvafiq olaraq 14,8%-i və 16,5%-i Qazax, 21,6%-i və 18,8%-i Tovuz, 22,0%-i və 22,7%-i Gədəbəy, 30,0%-i və 30,6%-i Şəmkir, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 0,6%-i və 0,5%-i Naftalan, 0,8%-i və 0,6%-i Gəncə şəhərinin, 18,5%-i və 20,7%-i Daşkəsən, 20,9%-i və 20,6%-i Göygöl, 23,4%-i və 21,8%-i Samux, inək naxırları və inəklərin 35,8%-i isə Goranboy rayonunun payına düşür.

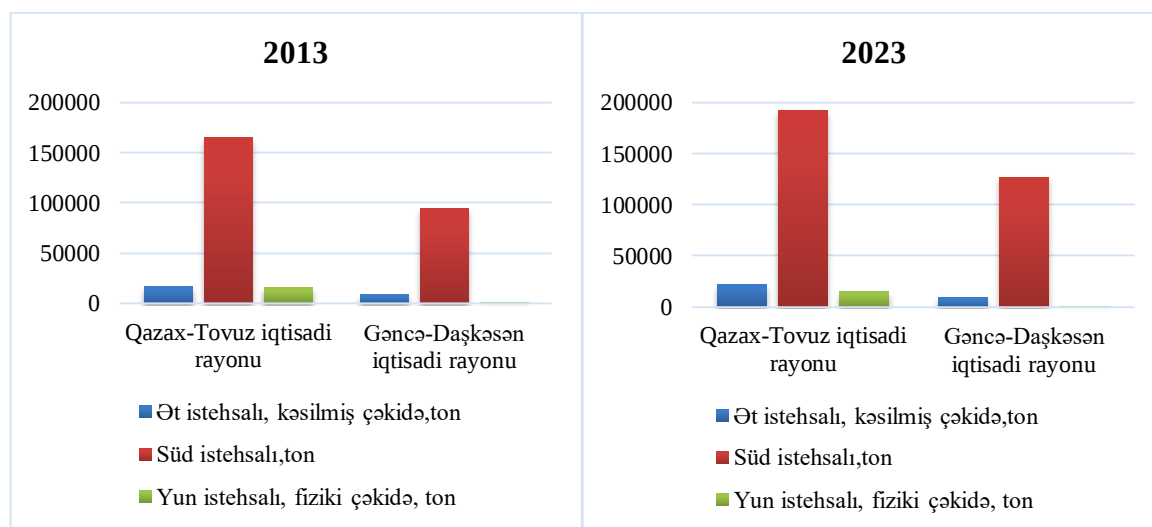
Camış iqtisadi rayonlarda az miqdarda (5,8 min baş) bəslənir. Camışın südvermə qabiliyyəti aşağı olsa da, yağılılığı inək südündən 2-3 dəfə çoxdur. Bu səbəbdən də şəxsi təsərrüfatlarda yetişdirilməsinə hər zaman maraq olmuşdur [12, s.311-312].

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda olan camış naxırlarının 1,6%-i, o cümlədən camışların 1,8%-i Gədəbəy, müvafiq olaraq 10,9%-i və 11,0%-i Tovuz, 11,2%-i və 10,8%-i Şəmkir, 26,7%-i və 27,7%-i Qazax, 49,5%-i və 48,6%-i Ağstafa, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 5,0%-i və 5,7%-i Göygöl, 7,5%-i və 8,7%-i Daşkəsən, 30,1%-i və 29,6%-i Goranboy, 56,8%-i və 55,5%-i isə Samux rayonunda bəslənir (Cədvəl 2).

Son illərdə iqtisadi rayonlarda cins heyvanların çoxaldılması, təsərrüfatlarda geniş istifadə olunması məhsuldarlığı yüksəlmiş, heyvandarlıq məhsullarının istehsalında artım olmuşdur. Bu dövlət tərəfindən həyata keçirilən dəstəkləyici tədbirlər, damazlıq istiqamətində görülmüş işlər sayəsində mümkün olmuşdur. Belə ki, son illərdə heyvandarlıqla məşğul olan

qabaqcıl Avropa və digər ölkələrdən məhsuldar heyvan cinsləri gətirilmiş və güzəştli qiymətlərlə fermerlərə təklif edilmişdir. İqtisadi rayonlarda şəhər və şəhərrətrafi ərazilərdə əhalinin daha çox məskunlaşmasını nəzərə alaraq bu zonalarda yüksək məhsuldar südlük istiqamətli Qara-ala, Holland, Holmoqor, Qırmızı səhra, qarışıq məhsuldar cinslərdən-Simmental, Qafqaz qonur malı və s. qaramal cinsləri, dağlıq ərazilərdə isə əsasən (Daşkəsən, Gədəbəy rayonları) Şvis, Şorthorn, Şarole, Aberdin-Anqus malı, Ağbaş, Qazax, Hereford, Kalmık cinsləri yetişdirilir [11, s.141-148].

İribuynuzlu mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması nəticəsində son on ildə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda ət istehsalında 27,6%, süd istehsalında 16,8%, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə müvafiq olaraq 2,9% və 27,0% artım əldə edilmişdir (Şəkil 2).

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2024 [6]

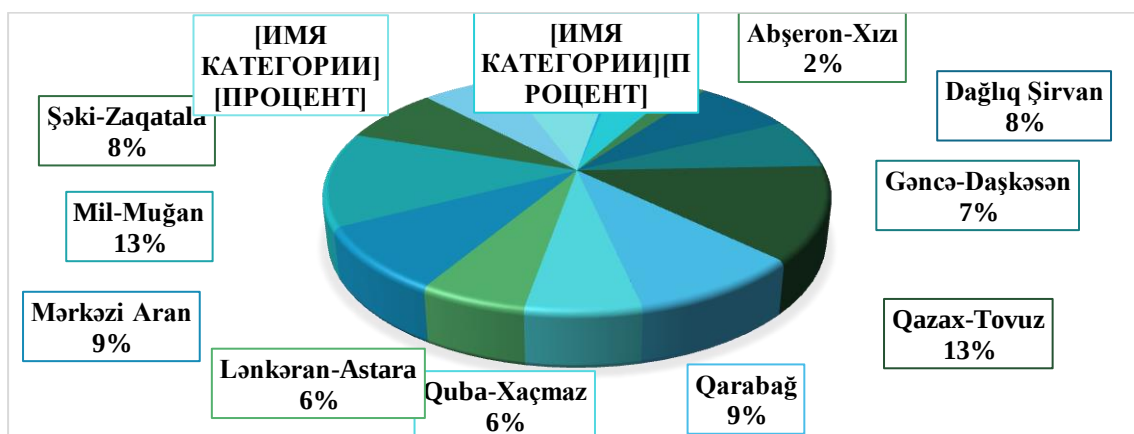
Şəkil 2. Şimal-Qərb regionunda heyvandarlıq məhsullarının dinamikası (2013-2023)

2023-cü ildə iqtisadi rayonlarda cəmi 31,2 min ton ət istehsal edilmişdir. Bu ölkə üzrə kəsilmiş çəkiddə olan ət istehsalının 8,2%-ni təşkil etmişdir. Eyni zamanda ölkə üzrə süd istehsalının 14,0%-i, yəni 320,0 min tonu Qazax-Tovuz və Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonlarının payına düşmüşdür. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda ət (55,6%) və süd (23,8%) istehsalına görə əsasən Şəmkir, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə ət istehsalına görə Samux (34,6%), süd (34,1%) istehsalına görə isə Goranboy inzibati rayonları fərqlənmişdir [6, s.632-637; 7, s.308-371].

Bəzi inzibati rayonlarda heyvandarlıq məhsullarının istehsalı üçün müəssisələrin olması fermerlərin işini asanlaşdırmaqla bu sahənin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Belə müəssisələrə Gədəbəy, Ağstafa və Tovuz rayonlarında olan süd və süd məhsulları emalı zavodlarını misal göstərmək olar [2, s.172].

Qazax-Tovuz və Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonları xırdabuynuzlu heyvanların sayına görə ölkədə fərqlənirlər. Belə ki, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu qoyun və keçilərin sayına görə respublikada Mil-Muğan iqtisadi rayonundan (910,4 min baş) sonra ikinci böyük heyvandarlıq rayonu hesab olunur. Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu isə qoyun və keçilərin sayı görə 8-ci yerdədir.

2023-cü ildə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda olan qoyun və keçilərin sayı 902,1 min baş, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 479,6 min baş olmuşdur. Bu da respublika üzrə ümumi sayın müvafiq olaraq 12,8%-i və 6,8%-ni təşkil etmişdir (Şəkil 3).

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2024 [6]

Şəkil 3. Azərbaycan Respublikasında qoyun və keçilərin sayının iqtisadi rayonlar üzrə payı, faizlə (2023)

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda saxlanılan qoyun və keçilərin 14,0%-i (126,3 min baş) Qazax, 15,7%-i (141,5 min baş) Ağstafa, 18,3%-i (165,0 min baş) Tovuz, 22,9%-i (207,1 min baş) Gədəbəy, 29,1%-i (262,2 min baş) Şəmkir, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 0,2%-i (1,2 min baş) Gəncə, 0,6%-i (2,8 min baş) Naftalan şəhərinin, 17,2%-i (82,6 min baş) Daşkəsən, 23,9%-i (114,6 min baş) Göygöl, 25,7%-i (123,1 min baş) Samux, 32,4%-i (155,4 min baş) isə Goranboy rayonunun payına düşür [6, s.660-668; 7, s.8-371; 15].

Qoyunçuluq iqtisadi baxımdan əlverişli olduğundan, həmçinin az zəhmət tələb etdiyinə və gəlirli olduğuna görə iqtisadi rayonun bütün inzibati rayonlarında saxlanılır. Əlverişli iqlimi, zəngin bitki örtüyü, yaylaq və qışlaq şəraiti qoyunçuluq təsərrüfatının inkişafına imkan yaratmışdır. Rayonun ərazilərində əsasən Bozax və dağ merinosu qoyun cinsləri bəslənilir. Bozax cinsində ana qoyunların canlı kütləsi 40-48 kq, qoçlarda isə 55-60 kq olur. Bu cins qoyunlarda ət çıxarı 50-55%, əmtəəlik süd 45-50 kq, yun vermələri isə orta hesabla 1,8-2,2 kq təşkil edir. İstiliyə dözümlü olan Bozax cinsi az, xırdaotlu ərazilərdə bəslənə bilər [3, s.236-238; 11, s.180].

Məlum olduğu kimi, qoyun ətindən, piyindən və südündən ərzaq məhsulu kimi, yunundan isə toxuculuq sənayesində xammal olaraq istifadə olunur. Yunlarının xüsusiyyətlərinə görə bəslənilən qoyunlar qabayunlu, yarımqabayunlu, yarıMZərifyunlu və Zərifyunlu olurlar. İqlim, relyef şəraitindən asılı olaraq yunluq və yunluq-ətlik istiqamətli Zərifyunlu qoyunçuluq dağ və dağətəyi zonalarda, qaba və yarımqaba yunlu, yunluq-ətlik-südlük istiqamətli qoyunçuluq isə bütün zonalarda geniş yayılmışdır. İqtisadi rayonda Gədəbəy, Qazax və Tovuz rayonları ərazisində yüksək keyfiyyətli yun verən dağ merinosu inkişaf etdirilir. Bu cinsin əsas xüsusiyyətləri orta böyüklükdə olub 40-50 kq, yunun uzunluğu 7,5-8,5 sm-dir, qıvrımı aydın görünür, hər 238 başdan 4-5 kq yun qırxılır, təmiz lif çıxarı 42-45%-dir [3, s.236-238; 11, s.178-179].

Hazırda respublikada yetişdirilən qoyunların 12,8%-i (847,2 min baş) Qazax-Tovuz, 6,8%-i (452,3 min baş) Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda bəslənilir. Qoyunların sayı inzibati rayonlardan daha çox Goranboy (145,3 min baş), Tovuz (151,5 min baş), Gədəbəy (203,5 min baş) və Şəmkir (243,5 min baş), ən az isə Daşkəsən (80,1 min baş) rayonundadır [6, s.660-668; 7, s.315; 15].

2023-cü ildə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda 2,1 min ton, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 1,0 min ton yun istehsal edilmişdir. Bu respublika üzrə ümumi yun istehsalının

20,9%-ni təşkil etmişdir. Bu göstəricinin 14,1%-i Qazax-Tovuz, 6,8%-i isə Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun payına düşür. Yun istehsalı qoyunların sayı ilə əlaqədar olaraq daha çox Gədəbəy (564 ton), Şəmkir (539 ton), Tovuz (413 ton) və Goranboy (408 ton) rayonunda, ən az isə Daşkəsən rayonunda (181 ton) olmuşdur [6, s.641-643].

Hazırda yunun bir sentnerinin satış qiyməti Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə 140,05 manat, fərdi sahibkar təsərrüfatlarında isə 218,52 manat, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə müvafiq olaraq 127,87 və 190,94 manat təşkil edir [10, s.148, 266].

Xırdabuynuzlu heyvanlardan olan keçilərin sayına görə də iqtisadi rayonlar respublikada fərqlənir. Belə ki, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda respublikada saxlanılan keçilərin 13,1%-i (54,9 min baş), Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda isə 6,5%-i (27,3 min baş) bəslənilir. Keçilərin sayı daha çox Goranboy (10,1 min baş), Ağstafa (10,9 min baş), Tovuz (13,5 min baş) və Şəmkir (18,7 min baş), ən az isə Daşkəsən (3,7 min baş) rayonundadır [6, s.660-668; 7, s.315; 15].

Heyvandarlığın regionda inkişafı əhalinin heyvandalıq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə və güzəranının yaxşılaşmasına şərait yaradır. Hazırda Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda heyvandarlıq məhsullarının bir sentnerinin satış qiyməti ölkə üzrə ümumi göstəricilərdən aşağıdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə iribuynuzlu mal-qara ətinin qiyməti 474,47 manat, qoyun və keçi ətinin qiyməti 570,01 manat, südün qiyməti 53,89 manat, fərdi sahibkar təsərrüfatlarında isə iribuynuzlu heyvan ətinin bir sentnerinin satış qiyməti 526,79 manat, qoyun və keçi ətinin 598,98 manat, südün qiyməti isə 73,8 manat təşkil etmişdir. Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda satış qiymətləri məhsullar üzrə ölkə göstəricilərindən fərqli olmuş, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə iribuynuzlu mal-qara ətinin qiyməti 587,16 manat, qoyun və keçi ətinin qiyməti 783,37 manat, südün qiyməti 64,79 manat, fərdi sahibkar təsərrüfatlarında isə iribuynuzlu mal-qara ətinin bir sentnerinin satış qiyməti 482,61 manat, qoyun və keçi ətinin 705,48 manat, südün qiyməti isə 72,87 manat təşkil etmişdir [10, s.259-265, 139-147; 15].

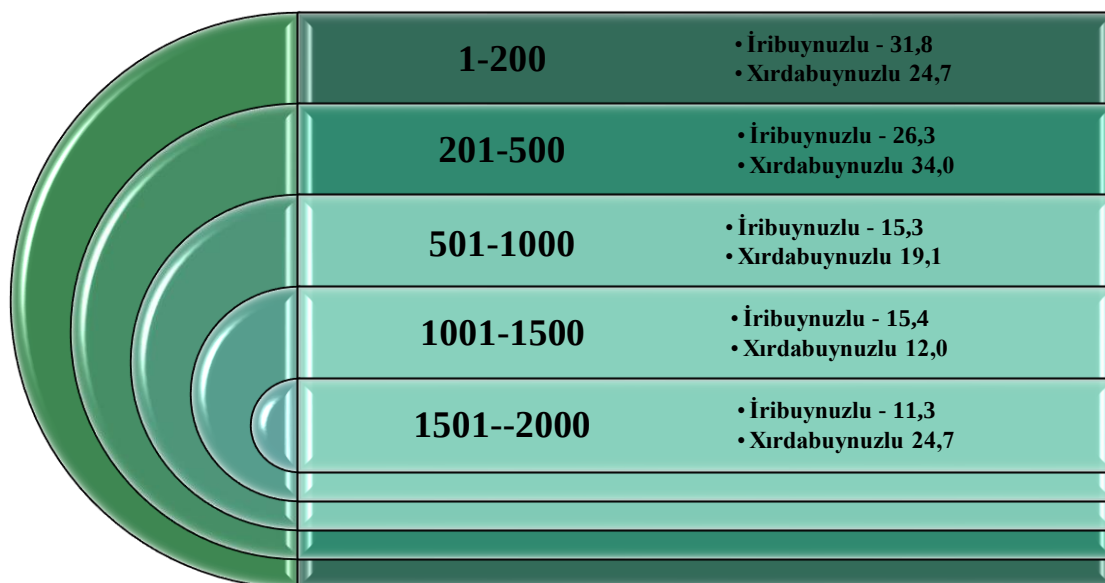
Kənd yerlərində, xüsusilə də dağ kəndlərində əhalinin əsas məşğulluq və gəlir sahələrindən biri olan heyvandarlığın yüksəklik qurşaqları üzrə təşkilinin tədqiqi bu sahənin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Heyvandarlığın səmərəli təşkili təbii amillərdən, o cümlədən coğrafi mövqe və iqlim şəraitindən asılıdır.

Yüksəklik qurşaqları fərqli təbii şəraiti ilə seçilir. Düzenlikdən yüksək dağlıqda doğru temperatur, rütubət və yağıntının miqdarı dəyişir. Bu amillər heyvanların saxlanma şəraitinə, yem ehtiyaclarına və ümumi sağlamlığına təsir göstərir. Bu baxımdan da hər yüksəklik qurşağın hava şəraitinə uyğun heyvanlar yetişdirilməlidir.

Yüksəkliyə doğru bitki örtüyü və yem bazası ilə təmin olunma fərqli olduğundan, onlardan düzgün istifadə heyvandarlıqda əlavə xərclərin azaldılmasına, ekoloji tarazlığın qorunmasına şərait yaradır. Dağlıq və dağətəyi rayonlarda yaylaq və qışlaqlara köçürmə yolu ilə heyvanların yemə tələbatı təmin oluna bilər. Yay aylarında heyvanlar daha sərin və otlaqla zəngin dağlıq ərazilərə, qışda isə isti düzənliklərə aparılır. Bu sistem heyvanların ilboyu sağlam və məhsuldar yetişdirilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda heyvandarlıq sahəsində əmək bölgüsü və ixtisaslaşma da yüksəklik qurşaqlarına tabedir. Müxtəlif zonalarda fərqli heyvan növlərinin inkişaf etdirilməsi kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmanı təmin edir. Belə ki, heyvandarlığın yüksəklik qurşaqları üzrə təşkili həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma təbii resurslardan daha səmərəli istifadə etməklə, heyvandarlığın davamlı inkişafına şərait yaradır.

Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonlarında heyvandarlığın inkişaf etdiyi hündürlük qurşaqlarını ərazi əhatə etmələrinə müvafiq olaraq 4 və 5 zonaya ayırmaq olar. Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda bu hündürlük zonaları 1-200 m, 201-500 m, 501-1000 m,

1001-1500 m və 1501-2000 m yüksəklikləri, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda isə 200 metrə qədər olan düzənliklər istisna olmaqla digər 4 qurşağı əhatə edir (Şəkil 4, şəkil 5).

Mənbə: Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun inzibati ərazi dairələri üzrə statistika idarələrinin məlumatları əsasında hesablanmışdır.

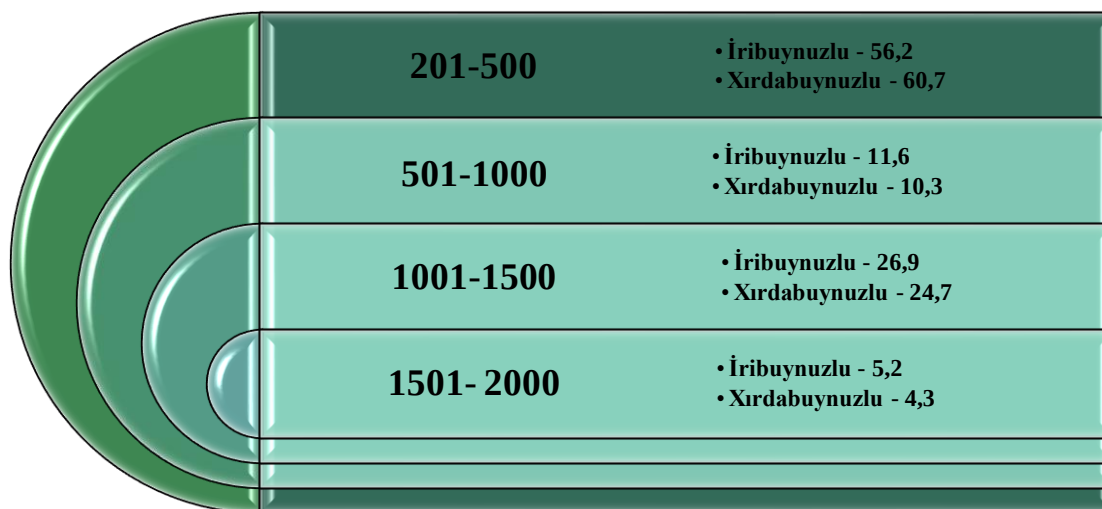
Şəkil 4. Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda heyvandarlığın yüksəklik qurşaqları üzrə ərazi təşkili, faizlə (2023)

200 metrə qədər mütləq yüksəklikləri əhatə edən düzənlik ərazilərdə Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun ərazisindəki iribuynuzlu heyvanların 31,8%-i, qoyun və keçilərin isə 24,7%-i yetişdirilir. Buraya əsasən Samux və Goranboy rayonlarının ərazisində bəslənilən heyvanların böyük hissəsi düşür. Belə ki, Samux rayonunda olan iribuynuzlu heyvanların 55,1%-i, Goranboy rayonunda isə 53,1%-i, xırdabuynuzlu heyvanların isə müvafiq olaraq 36,3%-i və 46,8%-i məhz bu yüksəklik arealında yerləşir.

201-500 metr yüksəklikləri əhatə edən hündürlük qurşağı hər iki iqtisadi rayonda iri və xırdabuynuzlu heyvanların bəslənilməsi əsas zonadır. Belə ki, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda iribuynuzlu heyvanların 26,3%-i, qoyun və keçilərin 34,0%-i, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda isə iribuynuzlu heyvanların 56,2%-i, qoyun və keçilərin 60,7%-i məhz bu hündürlük qurşağının payına düşür. İnzibati rayonlarda saxlanılan heyvanların sayına görə bu yüksəklik qurşağında əsas heyvandarlıq rayonları Samux, Tovuz, Ağstafa, Şəmkir və Qazax rayonları hesab olunur. Burada Daşkəsən rayonunda yetişdirilən mal-qaranın 2,9%, qoyun və keçilərin 1,5%-i, müvafiq olaraq Göygöl rayonunda 19,3% və 18,0%-i, Goranboy rayonunda 28,2% və 39,4%-i, Samux rayonunda 44,9%-i və 63,7%-i, Tovuz rayonunda 50,7%-i və 66,9%-i, Ağstafa rayonunda 73,0% və 71,0%-i, Şəmkir rayonunda 80,0% və 88,4%-i, Qazax rayonunda isə 90,4% və 88,5%-i yerləşmişdir.

501-1000 metr yüksəklikləri əhatə edən qurşaqda Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun ərazisindəki iribuynuzlu heyvanların 15,3%-i, qoyun və keçilərin 19,1%-i, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda iribuynuzlu heyvanların 11,6%-i, qoyun və keçilərin isə 10,3%-i bəslənilir. Burada Şəmkir rayonunda yetişdirilən mal-qaranın 7,3%-i, qoyun və keçilərin 3,4%-i, müvafiq olaraq Qazax rayonunda 9,6%-i və 11,5%-i, Daşkəsən rayonunda 3,4%-i və 1,4%-i, Goranboy

rayonunda 8,3%-i və 5,2%-i, Tovuz rayonunda 21,2% və 12,6%-i, Ağstafa rayonunda 27,0% və 29,0%-i, Göygöl rayonunda isə 60,9% və 72,1%-i yerləşmişdir.

Mənbə: Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun inzibati ərazi dairələri üzrə statistika idarələrinin məlumatları əsasında hesablanmışdır.

Şəkil 5. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda heyvandarlığın yüksəklik qurşaqları üzrə ərazi təşkili, faizlə (2023)

1001-1500 metr mütləq yüksəklikləri əhatə edən hündürlük areallarında Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu ərazisindəki iribuynuzlu heyvanların 15,4%-i, qoyun və keçilərin 12,0%-i, Tovuz-Qazax iqtisadi rayonunda iribuynuzlu heyvanların 26,9%-i, qoyun və keçilərin isə 24,7%-i bəslənilir. Bu hündürlük qurşağında əsas heyvandarlıq rayonu Gədəbəy hesab olunur. Belə ki, bu zonada Gədəbəy rayonunda yetişdirilən mal-qaranın 86,8%-i, qoyun və keçilərin isə 89,9%-i yerləşmişdir. Bu göstəricilər müvafiq olaraq Şəmkir rayonunda 12,7%-i və 8,2%-i, Tovuz rayonunda 18,0%-i və 10,1%-i, Goranboy rayonunda 10,3%-i və 8,5%-i, Daşkəsən rayonunda 38,3% və 38,8%, Göygöl rayonunda isə 19,7% və 9,9%-i təşkil etmişdir.

1501-2000 metri əhatə edən hündürlük areallarında Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu ərazisindəki iribuynuzlu heyvanların 11,3%-i, xırdabuynuzlu heyvanların 10,2%-i, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda iribuynuzlu heyvanların 5,2%-i, qoyun və keçilərin isə 4,3%-i yetişdirilir. Bu yüksəklik zonasının əsas heyvandarlıq rayonu Daşkəsən hesab olunur. Belə ki, Daşkəsən inzibati rayonunda iribuynuzlu mal-qaranın 55,4%-i, qoyun və keçilərin isə 58,3%-i məhz bu yüksəklik qurşağında yerləşmişdir. Bununla yanaşı digər rayonlardan, Tovuz rayonunda yetişdirilən iribuynuzlu mal-qaranın 10,1%-i, qoyun və keçilərin 10,4%-i, Gədəbəy rayonunda isə müvafiq olaraq 13,2%-i və 10,1%-i bu qurşağın payına düşür.

İqtisadi rayonların heyvandarlığının yüksəklik qurşaqları üzrə yerləşməsinə nəzər saldıqda relyefdən asılı olaraq fərqli göstəricilərin olduğunu müşahidə edirik. Bu həmin hündürlük arealında iqtisadi rayonun ərazisinin tutduğu sahəylə yanaşı, təbii mühitin amilləri, əhalisinin məskunlaşması və məşğuliyyətilə də əlaqəlidir.

Qeyd edək ki, son illərdə iqtisadi rayonların ərazisində heyvanların sayında azalma baş verir. 2013-cü illə müqayisədə 2023-cü ilə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda iribuynuzlu mal-qaranın sayında 11,0%, xırdabuynuzlu heyvanlarda isə 16,4%, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda da müvafiq olaraq 15,0% və 28,1% azalma olmuşdur (Cədvəl 2).

Azalmanın səbəbi bir sıra amillərlə bağlı olmuşdur. Belə ki, iribuynuzlu heyvan olan camışların sayının azalması, ev təsərrüfatlarında camışlar üçün kəl saxlamağın səmərəli olmaması ilə izah oluna bilər. Az miqdarda olan kəllərə düşən camışların sayı da çox

olduğundan camışlar illərlə qısır qalır və bu səbəbdən də get-gedə onların sayında azalma baş verir [13].

Digər problem örüş və otlaq sahələrinin getdikcə azalması, heyvanların yemlənməsi ilə bağlı yaranmış çətinliklər və heyvanlarda müşahidə olunan xəstəliklərlə mübarizədə vaxtında tədbirlərin görülməməsidir. Yerli əhali ilə apardığımız sorğunun nəticələrinə görə, otlaq sahələrinin azalması, qışlıq quru otun və qarışıq yemin qiymətinin baha olması, suvarılan ərazilərdə əkilən yemlik ot bitkilərinin yetişdirilməsində olan problemlərlə əlaqədar otlaqların məhsuldarlığının aşağı olması heyvandarlığın inkişafına əsas manelərdəndir.

Məlum olduğu kimi, xırdabuynuzlu heyvanların saxlanması üçün ilboyu yem bazasının olması vacibdir. İqtisadi rayonun ərazisində vaxtı ilə boş olan bəzi çayətrafı zonalar belə yerli əhali tərəfindən mənimsənildiyindən xırdabuynuzlu heyvanların otarılmasında problem yaranmışdır. Eyni zamanda bölgədə olan qış otlaqlarının bir hissəsində iri təsərrüfat sahələrinin yaradılması, eləcə də uzun illər bəzi yay otlaqlarının düşmənlər nəzarətində qalması da xırdabuynuzlu heyvandarlıqla məşğul olan əhəlinin işini çətinləşdirmişdir.

Heyvandarlıq sahəsində yaranan problemlər öz növbəsində daxili bazara ciddi təsir göstərir. Belə ki, son illərdə heyvandarlıq məhsullarının qiymətinin getdikcə bahalaşması məhz onların sayının azalması və əhəlinin istehlak tələbatının ödənilməməsi ilə bağlıdır. Bu problemin həlli üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, fermerlərin və yerli əhəlinin qarşılaşdığı çətinliklərin həlli istiqamətində dövlət dəstəyinin göstərilməsi müsbət nəticə verə bilər. Həmçinin damazlıq işinin inkişafının davamlılığını təmin etmək, qidalanma sisteminin yaxşılaşdırılmasına, heyvandarlığın qüvvəli yemlə təminatına, veterinar xidmətlərin gücləndirilməsinə nail olmaq, məhsuldarlığın artmasına və istehsalın yüksəlməsinə şərait yaradar.

Nəticə

Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonlarında heyvandarlığın müasir vəziyyəti və ərazi üzrə təşkilinin müqayisəli təhlilindən aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

Ölkənin şimal-qərb regionunda Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu əsas heyvandarlıq rayonlarından biri olmaqla, onun payına ölkə üzrə iribuynuzlu mal-qaranın təqribən 8,0%, xırdabuynuzlu heyvanların isə 13,0%-i düşmüşdür. İqtisadi rayonda, Gədəbəy, Tovuz və Şəmkir heyvandarlığın daha yaxşı inkişaf etdiyi inzibati rayonlardır. Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda iribuynuzlu mal-qaranın 4,0%-i, xırdabuynuzlu heyvanların isə 7,0%-i yerləşmişdir. Burada heyvandarlıq əsas Goranboy inzibati rayonunda inkişaf etmişdir.

İqtisadi rayonlarda son illərdə iri və xırdabuynuzlu heyvanların sayında azalma müşahidə olunsada, məhsuldar sortların inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq heyvandarlıq məhsullarının istehsalında artım baş vermişdir. Belə ki, regionda ət istehsalında 19,3%, süd istehsalında 23,1% artım əldə olunmuşdur. Heyvandarlıq məhsulu olan yun istehsalında isə əksinə 16,4% azalma müşahidə olunmuşdur. Yun istehsalının aşağı düşməsi regionda qoyunların sayının azalması ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, son illərdə qoyunların sayında 20,4% azalma qeydə alınmışdır.

Yüksəklik qurşaqları üzrə heyvandarlıq sahələrinin paylanması ilk dəfə tərəfimizdən tədqiq edilmişdir. Əldə olunmuş nəticəyə görə Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda iribuynuzlu heyvanların ərazi təşkilində ən çox paya sahib olan zona 200 metrə qədər əraziləri əhatə edən düzənliklərdir (1/3-i). İqtisadi rayondakı xırdabuynuzlu heyvanların əsas hissəsi (1/3-i), eyni zamanda Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda iribuynuzlu və xırdabuynuzlu heyvanların yarıdan çox hissəsi 201-500 metr yüksəkliklərdə yetişdirilmişdir (müvafiq olaraq 1/2-i və 3/5-i).

İqtisadi rayonlarda yüksəklik qurşaqları üzrə heyvandarlığın inkişafına əlverişli şərait mövcuddur. Təbii və iqtisadi amillərdən düzgün istifadə etməklə bu sahədə olan problemləri aradan qaldırmaq, heyvandarlığın inkişafına nail olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abasov İ.D. (2013). Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı, "Şərq-Qərb", 712 s.
2. Abbasova A.A. (2024). Gəncə-Daşkəsən və Qazax-Tovuz iqtisadi rayonlarında aqrar təsərrüfatın inkişafında dövlət proqramlarının rolu. NDU, Elmi xəbərlər, №2 (127), 169-180 s.
3. Abdullayev Q.Q. (2014). Qoyunçuluq. Bakı, "Yazıçı", 452 s.
4. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. (2016). Bakı, 177 s.
5. Azərbaycanın xarici ticarəti. (2024). Statistik məcmuə. Bakı, 214 s.
6. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. (2024). Statistik məcmuə, Bakı, 701 s.
7. Azərbaycanın regionları. (2024). Statistik məcmuə. Bakı, 849 s.
8. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri. (2023) ARDSK, 289 s.
9. FAO. Dünya Kənd Təsərrüfatı 2050-ci ilə doğru. (2009). Roma, 4 s. HLEF2050
10. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri. (2024). Statistik məcmuə, Bakı, 306 s.
11. Q.Q.Abdullayev, M.İ.Əliyev. (2012). Heyvandarlığın əsasları. Bakı, "Elm və təhsil" 312 s.
12. Paşayev N.Ə., Əyyubov N.H., Eminov Z.N. (2010) Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial və siyasi coğrafiyası. Bakı, 416 s.
13. <https://agro.gov.az/az/heyvandarliq/maldarliq/camisliq>
14. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/>
15. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

THE CURRENT STATE OF CATTLE AND SMALL RUMINANT HUSBANDRY AND THE TERRITORIAL ORGANIZATION BY ALTITUDE ZONES IN THE NORTH-WESTERN REGION

Aida Abbasova

Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan, Institute of Geography named after acad. H.A.Aliyev Az 1143, Baku, Azerbaijan

The article discusses the current state of animal husbandry and its territorial organization by altitude zones in the northwestern region of the Republic of Azerbaijan. This region, with its favorable natural conditions, has been one of the main areas where animal husbandry has developed since ancient times. Currently, it ranks 5th in the country for the number of cattle (11.6%) and 1st for the number of small ruminants (19.6%).

The article also presents the dynamics of livestock product production in the region. It has been determined that 8.2% of the country's total meat production (in carcass weight), 14.0% of milk production, and 20.9% of wool production (by physical weight) come from this region. Although a decline in the number of animals has been observed in recent years, increased productivity has led to growth in production.

In addition, the article analyzes animal husbandry across altitude zones, revealing that livestock farming has developed more significantly at absolute altitudes of 201–500 meters. Specifically, more than 3/5 of cattle (45.7%) and more than half of small ruminants (50.8%) are raised in these altitude areas.

Currently, two economic regions are located in this area: Ganja-Dashkasan and Tovuz-Gazakh economic regions. Although the region has favorable natural conditions for the development of animal husbandry, there are also certain challenges.

Keywords: economic region, agriculture, livestock farming, elevation zones, cattle breeding, sheep farming

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КРУПНОГО И МЕЛКОГО РОГАТОГО СКОТА И ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПО ВЫСОТНЫМ ПОЯСАМ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ

Аида Аббасова

Министерство Науки и Образования Азербайджанской Республики, Институт географии имени акад. Г.А.Алиева, AZ1143, Баку, Азербайджан

В статье рассматривается современное состояние животноводства северо-западного региона Азербайджанской Республики и его территориальная организация по высотным поясам. Регион обладает благоприятными природными условиями и с древнейших времен является одним из основных регионов развития животноводства. В настоящее время по поголовью крупного рогатого скота он занимает 5-е место в стране (11,6%), по поголовью мелкого скота - 1-е место (19,6%).

В статье также приведена динамика производства животноводческой продукции в регионе. Установлено, что на его долю приходится 8,2% производства мяса в убойном весе, 14,0% производства молока и 20,9% производства шерсти в физическом весе от этих животных в стране. Хотя в последние годы в регионе наблюдается сокращение поголовья животных, но увеличение плодовитости привело к росту производства. Кроме того, проведен анализ животноводства региона по высотным поясам и установлено, что животноводческие районы лучше развиты на абсолютных высотах 201-500 м. Таким образом, более 3/5 поголовья крупного рогатого скота (45,7%) и более половины мелкого рогатого скота (50,8%) разводятся в этих высокогорных районах.

В настоящее время в регионе выделяют 2 экономических района: Гянджа-Дашканский и Товуз-Газахский экономические районы. Хотя здесь имеются достаточные природные условия для развития животноводства, но существуют и определенные трудности.

Ключевые слова: экономический район, сельское хозяйство, животноводство, высотные пояса, крупный рогатый скот, овцеводство, мелкого рогатого скота.

Daxil oldu: 10.03.2025

Çap edildi: 10.06.2025